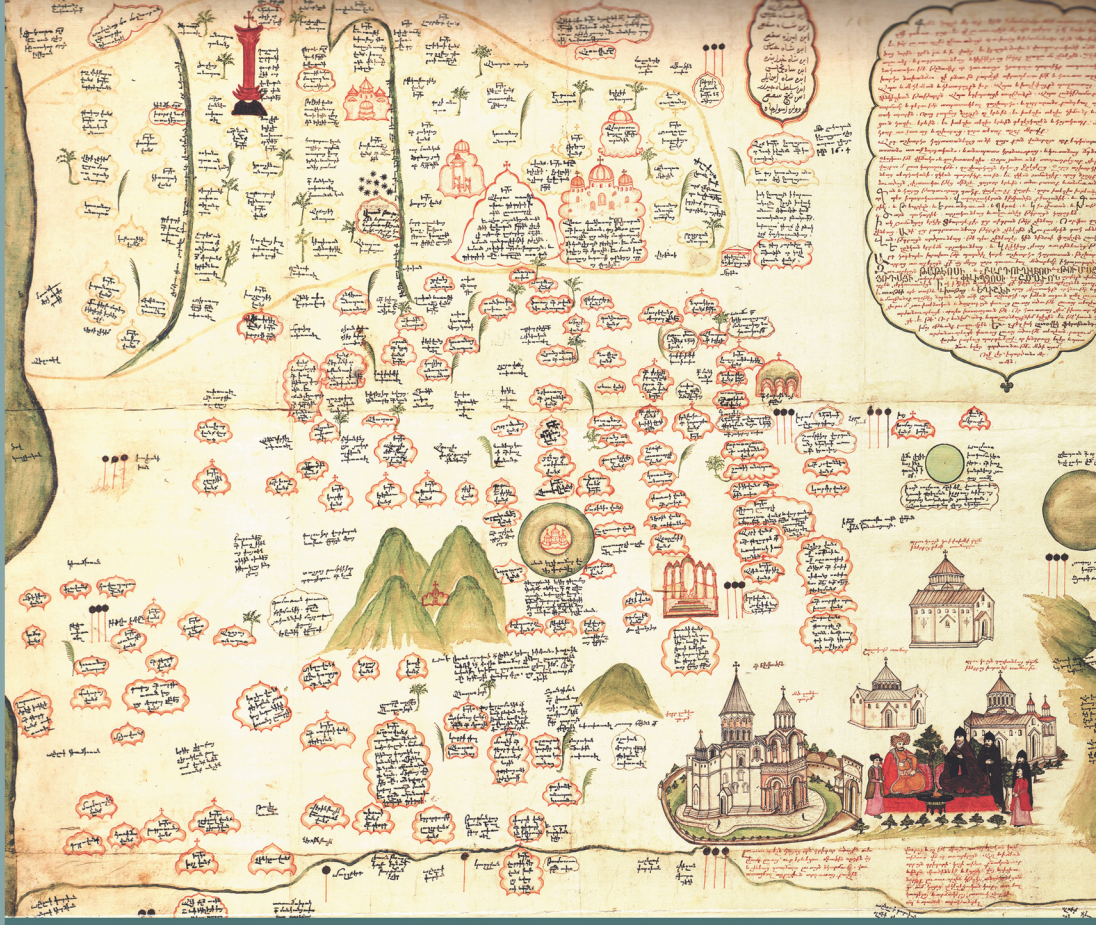

ՀՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԵՒ ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ ԱՇԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

4

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES, RA
INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY AND ETHNOGRAPHY

PROCEEDINGS OF THE INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY AND ETHNOGRAPHY

НАІА-4

НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК, РА
ИНСТИТУТ АРХЕОЛОГИИ И ЭТНОГРАФИИ

ТРУДЫ ИНСТИТУТА АРХЕОЛОГИИ И ЭТНОГРАФИИ

ХАИА-4

YEREVAN
IAE PUBLICATION 2021

ЕРЕВАН
ИЗДАТЕЛЬСТВО ИАЭ 2021

ՀՀ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
ՀՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԵՒ ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

ՀԱԻԱ - 4

ՀՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԵՒ ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ ԱՇԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

4

ԵՐԵՒԱՆ
ՀԱԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ
2021

ՀՏԴ 902:39
ԳՄԴ 63.4+63.5
Հ 720

Տպագրվում է ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի գիտական խորհրդի որոշմամբ

Published by decision of the Scientific Council of the Institute of Archaeology and Ethnography, NAS RA

Խմբագրական խորհուրդ
Պավել Ավետիսյան (գլխավոր խմբագիր), Լևոն Աբրահամյան, Ռուբեն Բադալյան, Միհրան Գալստյան, Տորք Դալալյան, Ջուստո Թրաինա, Թեո վան Լինթ, Լորի Խաչատուրեան, Թամար Հայրապետյան, Հարություն Մարության, Համլետ Պետրոսյան, Գագիկ Սարգսյան, Ադամ Սմիթ, Պատրիկ Տօնապետեան, Պիտեր Քաուի

Editorial Board
Pavel Avetisyan (editor-in-chief), Levon Abrahamyan, Ruben Badalyan, Peter Cowe, Tork Dalalyan, Patrick Donabédian, Mihran Galstyan, Tamar Hayrapetyan, Lori Khatchadourian, Theo van Lint, Harutyun Marutyan, Hamlet Petrosyan, Gagik Sargsyan, Adam Smith, Giusto Traina

Համարի խմբագիրներ՝
Սուրեն Հոբոսյան, Հարություն Մարության, Թամար Հայրապետյան, Տորք Դալալյան

Հ 720 Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի աշխատություններ – 4 / ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտ. և ազգագր. ինստ.: – Եր., ՀԱԻ հրատ., 2021. – 272 էջ:

ՀԱԻԱ մատենաշարի հերթական՝ 4-րդ հատորն ընդգրկում է Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի և Երևանի պետական համալսարանի հետազոտողների գիտական հոդվածներ, որոնք գրվել են միջգիտակարգային, դաշտային և տեքստաբանական ուսումնասիրությունների հիման վրա, իսկ վերջին բաժնի հոդվածները նվիրված են բանագիտության և ազգագրության պատմությանը:ւ

ՀՏԴ 902:39
ԳՄԴ 63.4+63.5

ISBN 978-9939-886-13-8

© ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ, 2021

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

I. ՄԻՋԳԻՏԱԿԱՐԳԱՅԻՆ ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ 7

Լևոն Աբրահամյան
Թամանյանի ժողտունը. առասպելաբանություն,
գաղափարախոսություն, ճարտարապետություն 8

Արսեն Բոբոխյան
Կաթքար-վիշապաքար. Երվանդ Լալայանից հարյուր տարի անց 20

Լիլիթ Սիմոնյան
Արևելյան Հայաստանի սրբավայրերը 17-րդ դ. վերջին.
ըստ Երեմիա Քյոմյուրճյանի քարտեզի և Թովմա Վանանդեցու
«Բան չափեալ ’ի սրբազան տեղիս աշխարհին հայոց»-ի 36

Տորք Դալալյան
Նվագարանների առաջացումն ու գործառնությունը
ըստ Վարդան Այգեկցու և Հովհաննես Պլուզի հաղորդած ավանդազրույցի 48

II. ԴԱՇՏԱՅԻՆ ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ 61

Յակոբ Զոլաքեան
Անտիոքի հայաբնակ շրջաններու տոհմիկ նուագարանները 62

Հարություն Մարության
Արհեստագործական որոշ ավանդույթների վերափոխումը Տավուշում
(ըստ Իջևան և Դիլիջան քաղաքների նյութերի) 75

Արգամ Երանոսյան
Հայոց տոհմածառերի ազգագրական ուսումնասիրություն.
հիշողություն և սերունդների տեսողական խոսույթ 85

Հասմիկ Հարությունյան
Կաթը և կաթնամթերքը հայ ժողովրդական բժշկության մեջ 93

Անժելա Ամիրիանյան
Վայրի բույսերի թթուները Լոռիում և Տավուշում
(ըստ դաշտային ազգագրական նյութերի) 104

Գարեգին Գրիգորյան
Փոխօգնության տարրերը Տավուշի սահմանամերձ գյուղերում 114

Թորգոմ Աղանյան
Մշակութային ավանդույթների պահպանման և մշակութային էկոլոգիայի
խնդիրները ետաղետյան Գյումրիում 123

Գոհար Սրբեփանյան
Բացառապես կրծքով կերակրման վեցամսյակը՝ որպես
մոր և մանկան կյանքի անցումային փուլ 131

Յուլիա Անտոնյան
«Հայաստանում խաչքավորների պակաս չկա».
խաչքավորի ինստիտուտը ժամանակակից Հայաստանում 142

Լուսինե Ղոնջյան
Սևանի ավազանի բանահյուսական և ազգագրական մշակույթի
արդի վիճակը ըստ 2008–2015 թթ. դաշտային դիտարկումների 154

III. ՏԵՔՍՏԱԲԱՆԱԿԱՆ ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ 165

Միրանույշ Առաքելյան
Անեծքը և օրհնանքը Ստեփանոս Օրբելյանի
«Պատմութիւն նահանգին Սիսական» երկում 166

Արմեն Ծ. Սարգսյան
Թաղման ժողովրդական ծիսակարգային տարրերի
արտացոլումը հայկական անեկդոտներում 177

Մարինե Խեմչյան
Աստծո միջամտության դրվագը հայ ժողովրդական հեքիաթների սյուժեներում 187

Гоар Меликян
Феминный аспект сказок цикла «Умная дочь крестьянина» 199

IV. ԲԱՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԵՒ ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ 209

Սերգեյ Վարդանյան
Կրոնափոխ համշենահայերի բարբառի և բանահյուսության
ուսումնասիրության պատմությունից 210

Թամար Հայրապետյան
Հովսեփ Օրբելու բանահավաքչական և բանագիտական գործունեությունը 229

Վարդիթեր Մադաթյան
«Ազգ» հասկացությունը հանրային մարմինների շարքում.
«ազգի», ազգակցական կապերի դրսևորումներ Տավուշում (19–20-րդ դդ.) 241

ԱՂՅՈՒՍԱԿՆԵՐ 257

ՏԵՂԵԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ՀԵՂԻՆԱԿՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ 265

II

ԴԱՇՏԱՅԻՆ ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Արգամ Երանոսյան
ՀԱԻ

ՀԱՅՈՑ ՏՈՀՄԱԾԱՌԵՐԻ ԱԶԳԱԳՐԱԿԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆ. ՀԻՇՈՂՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՍԵՐՈՒՆԴՆԵՐԻ ՏԵՍՈՂԱԿԱՆ ԽՈՍՈՒՅԹ

Հոդվածը նվիրված է հայոց տոհմածառերի տիպաբանական ուսումնասիրությանն ու հիմնական պատկերային պրակտիկաների վերլուծությանը: Հայոց մեջ տոհմածառային ավանդույթը առավել լայն տարածում է գտել 19-րդ դարից: Այդ երևույթը կարելի է բացատրել գրատպության զարգացմամբ, մարդկանց գրագիտության մակարդակի բարձրացմամբ, ինչպես նաև սեփական պատմության հանդեպ հետաքրքրությամբ:

Հիմնաբառեր՝ տոհմածառ, պատմական հիշողություն, ընտանիք, սերունդ, տոհմ, ավանդույթ, ազգային խորհրդանիշ:

Տեսական խնդիրներ և մեթոդաբանություն

Թեման քննարկվում է երկու հիմնական հետազոտական խաչմերուկների համատեքստում՝ հիշողության ուսումնասիրություն (քանի որ խոսքը՝ փոխանցվող տեղեկատվության գծային դիախրոնիկ բաժնի մասին է) և սերունդների հարացուցային ուսումնասիրություն: Յուրաքանչյուր մշակույթ ձևավորում է մի բան, որը կարելի է անվանել «փոխկապակցված կառուցվածք» (սերունդ): Այն գործում է՝ միացնելով սոցիալական և ժամանակային հարթություններում գտնվող պատկերները և, որպես «աշխարհի խորհրդանշական իմաստ», մարդուն կապում է իր ժամանակակիցներին՝ ձևավորելով փորձի ու գործունեության համընդհանուր տարածք[1]:

Ըստ Կարլ Մանհեյմի՝ սերնդի էությունը նրա մասնակցությունն է որոշակի իրադարձությունների՝ ամբողջ սերնդի վրա դնելով շարժառիթներ, որոնք կրելու են տվյալ սերնդի բոլոր ներկայացուցիչները: Սա հանգեցնում է *էնտելեխիայի* պատրաստման տվյալ սերնդի արտահայտման՝ «*համայնքի, նրա ներքին նախասահմանումը/ճակատագիրը նրա բնածին միջոցներով կյանքի ընկալման և շրջապատող աշխարհի*»[2]:

Անցյալի վերհիշումը ակտիվ, կառուցողական գործընթաց է, այլ ոչ թե տեղեկատվության սովորական վերականգնում: Հիշել՝ նշանակում է անցյալի մի մասը տեղադրել ներկայի հայացքների համակարգի ու կարիքների սպասարկման մեջ: Հիշողության ուսումնասիրության համար կարևոր է ոչ այնքան այն, թե ինչպես է իրադարձությունը կատարվել, այլ այն, թե ինչպես են մարդիկ հիշում այդ իրադարձությունը[3]:

1 Ассман 2004, 15.

2 Мангейм 1988.

3 Մարության 2009, 29; Schwartz 1982, 374.

Որպես սրա խտացված դրսևորում՝ հաճախ հանդես է գալիս տոհմածառը: Ժամանակակից իրադարձությունները հասկանալու համար մարդիկ հաճախ մտովի տեղափոխվում են ոչ-հեռավոր անցյալ, այնտեղ փնտրում համեմատականներ և շնորհիվ այդկերպ ստեղծված «տեքստերի»՝ ներկան դառնում է առավել հասկանալի, հասանելի և ընկալելի: Տոհմածառերի միջոցով ստեղծված պատմությունը անմիջականորեն կապված է ինչպես հավաքական և պատմական հիշողության, այնպես էլ արդի գործընթացների հետ, ինչն, իր հերթին, ցույց է տալիս տոհմածառի տեղն ու դերը հայոց ինքնության մեջ:

Հետազոտությունն իրականացնելիս օգտվել եմ «բանավոր պատմություններ»-ի և պատմական մարդաբանության մեթոդներից (գրավոր փաստաթղթերի վերլուծություն (արխիվներ), ազգակցական աղյուսակներ, ձեռագրեր, տոհմածառի պատկերներով արտեֆակտներ (զարդատուփ, մասունք, սինի, տապանաքար): Ընդհանուր առմամբ, շարադրանքը հիմնված է նախախորհրդային (5), խորհրդային (28) և ետխորհրդային (20) շրջանի պատկերային և տեքստային 53 հայկական տոհմածառերի վերլուծության վրա:

Տեսակներ և փուլաբաժանում

Տոհմածառերը լինում են ծառի տեսքով (առավել տարածված ձևն է) և գծապատկերային (աղյուսակաձև, շրջանաձև): Դրանք լինում են նաև առանձին պատկերված տոհմերի պատմությանը վերաբերող գրքերում (ներառյալ ձեռագրերը), բնակավայրերի մասին ուսումնասիրություններում, որտեղ ներառված են գերդաստանների պատմությունները, բնակավայրի տարածքի տապանաքարերին, նաև ընտանեկան մասունքներին[4], սուրբ գրքերին վերաբերող տեղեկությունները:

Հայոց տոհմածառային մշակույթի ձևավորումը պայմանականորեն կարելի է բաժանել չորս ժամանակաշրջանի.

1. մինչև 19-րդ դարի առաջին կես, երբ տոհմածառերը հանդիպում են հիմնականում ազգացուցակների ձևով, որոնք գրվել են ձեռագրերում և պատմական գրքերում;

2. 19-րդ դարի վերջ – 20-րդ դարի սկիզբ, երբ տոհմածառերը հանդիպում են հիմնականում Մխիթարյանների հրատարակություններում;

3. խորհրդային շրջան;

4. ետխորհրդային շրջան:

Նախապատմություն

Հայ պատմագրությունում տոհմածառերը (բառացի՝ *ազգացուցակ*, *ազգահամար/տոհմացուցակ/տոհմաթիք*, տոհմային ցանկեր), հայտնի են դեռ վաղ միջնադարից: Մովսես Խորենացու, Հովհաննես Դրասխանակերտցու, Թովմա Արծրունու պատմագրական աշխատանքներում հանդիպում են հայ իշ-

4 Տոհմածառերը հայերի համար հաճախ ունեն ընտանեկան մասունքի կարգավիճակ և պահվում են տան «սուրբ անկյունում», ինչի մասին անուղղակիորեն վկայում են նաև տոհմածա ռերի վրա հաճախ հանդիպող մոմի հետքերը:

խանական ընտանիքների ազգակցական ցուցակներ: Միջնադարյան Հայաստանի իշխանական ընտանիքների անունները գրված են այսպես կոչված «Գահնամակ»-ների և «Զորանամակ»-ների պաշտոնական վկայագրերում, որտեղ թվարկվել են տոհմերը՝ կախված դրանց պատվի և նշանակալիության չափանիշերից: Տարբեր ժամանակաշրջաններում պատմիչների հիշատակած հայ ազնվական տոհմերի թվաքանակը տարբեր է եղել:

Սկսած 17-րդ դարից՝ արևմտաեվրոպական երկրներում ծառի տեսքով սկսեցին պատկերել մարդկության պատմության առաջացման և զարգացման պատմություններ: Այս պատկերն ունի զարգացում, ճյուղավորում՝ սկսած լեզվից, կենսաբանական տիպից, զարդանախշերից մինչև աշխարհի վերաբերյալ պատկերացումները: Ծառակերպ կոդը թույլ է տալիս անդրադառնալ աշխարհի առաջացմանը՝ եթե ոչ մարդկության ու մոլորակի, ապա գոնե առանձին «պատմություններին»: Այդպիսին է, օրինակ, 1634 թ. Լոնդոնում հրատարակված Ավետարանում պատկերված «ազգերի տոհմածառը», ուր Արարատի վրա նշված է Նոյյան տապանը, որից վեր է հառնում ազգերի տոհմածառը: Հայաստանն այստեղ ներկայացվում է որպես մարդկության բնօրրան[5]:

Տոհմածառերի՝ պատկերի ձևով ստեղծման ավանդույթը հայոց մեջ սկսեց տարածվել 18-րդ դարից՝ Մխիթարյան հայրերի աշխատանքներում: Նրանք արքունական, իշխանական ընտանիքների պատմություններին կից սկսեցին տոհմածառեր պատկերել[6]:

Հարկ է նաև նշել, որ ստվարաթղթերի վրա պատկերված տոհմածառերը սովորաբար պահվել են ընտանիքի «սուրբ անկյուններում», և միայն վերջին ժամանակներում է, որ տոհմածառերը «սուրբ անկյուններից» տեղափոխվում են հյուրասենյակներ, սակայն դրանց հետ հաճախ տեսնում ենք սրբապատկերներ, որոնք կարծես լրացնում են այդ «սուրբ անկյան» գաղափարը:

Խորհրդային շրջան

Խորհրդային շրջանում պատրաստված տոհմածառերը ենթարկվել են որոշակի գաղափարական ազդեցության, դրանցում հայտնվում են պատկերներ, որոնք հարկ է դիտարկել *վիզուալ* մարդաբանության տեսանկյունից: Այդ առումով կարելի է ասել, որ տոհմածառը ոչ թե ընտանիքի պատմության տեսողական պատկերն է, այլ՝ մարդու, անհատի, և իր մեջ կրում է կոնկրետ մշակութային կոդեր, որոնցում կարևոր նախապայման է պատմական հիշողության պահպանումն ու անցյալի վերականգնումը[7]:

1920–1950-ականների միջև ընկած ժամանակահատվածում տոհմածառեր կա՛մ չեն պատրաստվել, կա՛մ մեզ չեն հասել: Այդ տարիներին մարդիկ հաճախ ստիպված են եղել թաքցնել իրենց ծագումը, ընտանիքի պատմությունը, փոխել ազ-

5 Այս գաղափարը վերստին շրջանառության մեջ դնելու նպատակով 2013 թ. հայաստանյան հասարակական կազմակերպություններից մեկն առաջարկեց Երևանի Հանրապետության հրապարակում տեղադրել վերոնշյալ՝ ազգերի տոհմածառի հուշարձանը:

6 Ալիշան 1893, 563:

7 Collier J., Collier M. 1986, 268; Wolff 2012, 3–19.

գանունները: Տոհածառերի հանդեպ նվազ հետաքրքրությունը Խորհրդային Հայաստանում կարելի է բացատրել խորհրդային տարիներին տոհմային կալվածքների և «կուլակների» վերացման համընդհանուր գործընթացներով: Մյուս պատճառը կարող ենք համարել ԽՍՀՄ ձևավորման առաջին տասնամյակում կրթական համեմատաբար ցածր մակարդակը:

Աստիճանաբար՝ 1950-ականներից սկսած, և հատկապես 1960-ականներին (այս ժամանակաշրջանը համընկնում է «ազգային զարթոնքի» հետ), պատմական անցյալի, ընտանեկան պատմությունների վերականգնման և ազգային խորհրդանիշների հանդեպ հետաքրքրությունը սկսեց աճել:

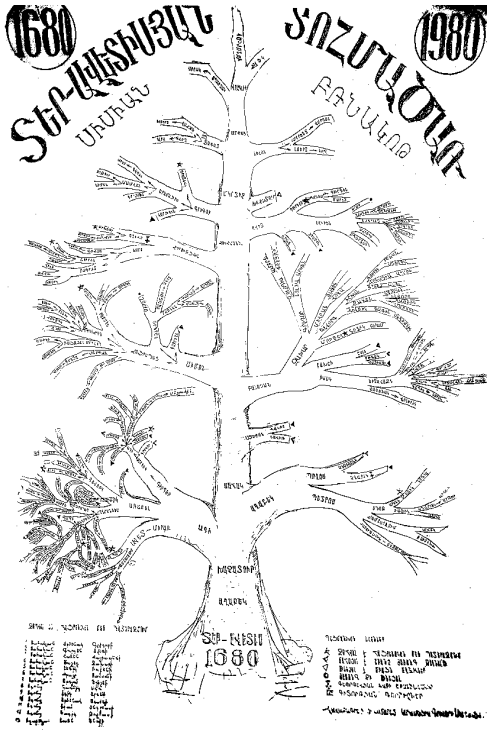

Նկար 1. Տեր-Ավետիսյանների տոհմածառը (1680–1980 թթ.), ՀԱՊԹ (Հայոց ազգագրության պետական թանգարան), ՓԳՕ №1649

Առավել հարուստ տեղեկատվություն և խորհրդանիշներ պարունակող տոհմածառեր պատրաստվել են 1970-ականներից սկսած: Դրանք մեծ մասամբ պատկերված են ծառի տեսքով, կից պատկերված են տեսարաններ նախկին (Արևմտյան Հայաստան) կամ ներկայիս բնակավայրից, նաև առկա է տոհմի հիմնադրման մասին տեքստային շարադրանք՝ որտեղից են եկել, արական սեռի քանի՞ ներկայացուցիչ կա տոհմում, և ո՞րն է եղել տոհմածառի պատրաստման դրդապատճառը: Պայմանական նշաններով հիշատակվում են արական և իգական սեռի ներկայացուցիչները, Հայոց Ցեղասպանության զոհերը, Հայրենական մեծ պատերազմի մասնակիցներն ու զոհվածները, տոհմի արական սեռի անժառանգ անդամները, ևն:

Խորհրդային վերջին տասնամյակից սկսած՝ Հայաստանում առավել հաճախ սկսեցին նշել տոհմերի ձևավորման հոբելյանները, ինչպես, օրինակ՝ Բռնակոթ գյուղում 1980-ին Տեր-Ավետիսյանները նշել են իրենց տոհմի ձևավորման 300-ամյակը[8], Էջմիածնում պարսկահայ Գրիգորյանները 1977-ին նշել են իրենց հայրենադարձության 30-ամյակը: Նման միջոցառումների ժամանակ մեծ քանակությամբ տոհմածառեր էին տպագրում: Հրատարակում էին տոհմի մասին պատմող գրքեր, հրավիրատոմսեր էին պատրաստում, միջոցառման ժամանակ ելույթ էին ունենում տոհմի հեղինակավոր անդամները, ևն [հմմտ. նկ. 2]:

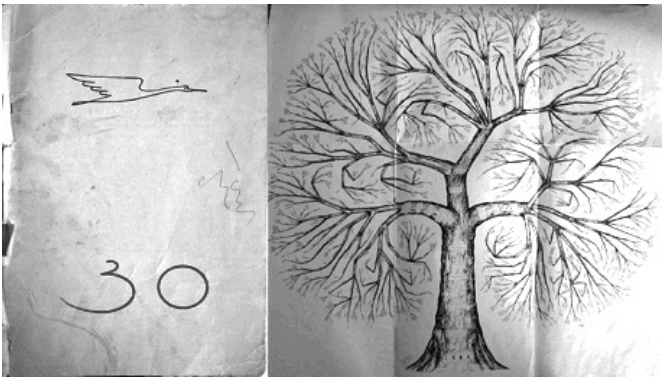

Նկար 2. Գրիգորյան տոհմի հայրենադարձության 30-ամյակին նվիրված միջոցառման հրավիրատոմս-տոհմածառը հեղինակի հավաքածուից (1976 թ.)

Մարդիկ սկսեցին հետաքրքրվել իրենց պատմական «արմատներով», փորձում էին արյունակցական կապ գտնել իշխանական ընտանիքների հետ:

Նոր շրջան

Սերունդների խոսույթում կարևոր է տեսնել տոհմի պատմության շարադրման հիմնական դրդապատճառները: Տոհմածառերին կից տեքստերից կարելի է եզրակացնել, որ տոհմածառերի հանդեպ հետաքրքրությունը կտրուկ ավելացել է 1970-ականներից հետո, երբ երիտասարդները բարձրագույն կրթություն ստանալու նպատակով հեռանում էին գյուղական բնակավայրերից՝ բնակություն հաստատելով քաղաքներում: Եւ քանի որ քաղաքում նրանց սերունդները արագ մոռանում էին իրենց արյունակիցներին, այդ պատճառով դիմում էին տոհմածառեր պատրաստելու միջոցով հիշողության պահպանմանը:

1980-ականների երկրորդ կեսից հիշողության գործոնը կրկին առաջին պլան մղվեց: Այս ընթացքում պատրաստված տոհմածառերին կից տեքստերում կարևորվում է նախնիների, «ազգ»-ի, «ազգային ինքնության» և պատմական հայրենիքի մասին հիշողության պահպանումը: Տոհմածառերը հիմնված են մարդկանց՝ ազգի իրական կամ երևակայական պատմական անցյալի ամ-

8 Տեր-Ավետիսյանների տոհմածառը (1680–1980 թթ.), ՀԱՊԹ (Հայոց ազգագրության պետական թանգարան), №1649:

բողջական կամ առանձին դրվագների վրա: Այս շրջանի տոհմածառերն աչքի են ընկնում խորհրդային սիմվոլների առատությամբ:

Անկախության հռչակմանը հաջորդող ժամանակաշրջանում հայերի մեջ որպես խորհրդանիշ սկսում է մեծ տեղ գրավել նուռը: Նռան ծառերը ներկայացվում են որպես կենաց ծառի նորովի դրսևորում, իսկ տոհմածառերում մարդիկ պատկերված են պտուղի՝ նռան վրա: Հուշանվերների խանութներում հանդիպում են ծառային լուծումներով նկարի շրջանակներ, որոնցում նախատեսված է տեղադրել ընտանիքի անդամների նկարները: Ստեղծվել են անգամ համացանցային կայքեր, ուր տոհմածառերին կցվում են առանձին անձանց նկարներ և ընտանեկան ալբոմներ:

Տոհմածառը, որպես կարևոր տեղեկատվություն հաղորդող տեսողական նյութ, առկա է ընտանիքների, տոհմերի մասին պատմող գրեթե բոլոր գրքերում: Որոշ առումով, այն ներառում է ոչ միայն առանձին ընտանիքի պատմությունը, այլև տվյալ ժամանակաշրջանի յուրօրինակ սխեմատիկ նկարագրություն է:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Արխիվային նյութեր

ՀԱՊԹ №1649
Տեր-Ավետիսյանների տոհմածառը (1680–1980 թթ.) // Հայոց ազգագրության պետական թանգարան, №1649:

Ուսումնասիրություններ

ԱԼԻՇԱՆ 1893
Ալիշան Ղ. Պ-Մ., Սիսական: Տեղագրություն Սիւնեաց Աշխարհի, Վենետիկ, Ս. Ղազար, 1893:

ԱՃԱՌՅԱՆ 1971
Աճառյան Հ. Հ., Հայերեն արմատական բառարան, հատոր Ա., Երևան, ԵՊՀ հրատ., 1971:

ՄԱՐՈՒԹՅԱՆ 2009
Մարության Հ. Տ., Հայ ինքնության պատկերագրությունը, հ. 1, Ցեղասպանության հիշողությունը և Ղարաբաղյան շարժումը, Երևան, «Գիտություն», 2009:

ՄՆԱՑԱԿԱՆՅԱՆ 1955
Մնացականյան Ա. Շ., Հայկական զարդարվեստ, Երևան, ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ., 1955:

АБРАМЯН, ДЕМИРХАНЯН 1985
Абрамян Л. А., Демирханян А.Р., Мифологема близнецов и мировое дерево // Историко-филологический журнал, Ереван, АН Арм ССР, 1985, № 4 (66), 66–84.

АССМАН 2004
Ассман Я. К., Культурная память: письмо, память о прошлом и политическая идентичность в высоких культурах древности, Москва, ЯСК (Языки славянской культуры), 2004, 370 с.

МАНГЕЙМ 1998
Мангейм К., Проблема поколений (пер. В. Плунгяна и А. Урманчиевой) // Новое литературное обозрение, Москва, 1998, № 2 (30), 7–47.

COLLIER J., COLLIER M. 1986
Collier J. J., Collier M., Visual Anthropology, Photography as Research Method, Albuquerque, University of New Mexico Press, 1986, 268.

SCHWARTZ 1982
Schwartz B., The Social Context of Commemoration. A Study in Collective Memory // Social Forces, Oxford University Press, 1982, Vol. 61, № 2, 374–402.

WOLFF 2012
Wolff J., After Cultural Theory, The Power of Images, the Lure of Immediacy // Journal of Visual Culture, New York, published by Sage Publications, Vol 11, Issue 1, 2012, 3–19.

Аргам Алексанович Ераносян
Институт археологии и этнографии

ЭТНОГРАФИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ АРМЯНСКИХ ГЕНЕАЛОГИЧЕСКИХ ДРЕВ: ПАМЯТЬ И ВИЗУАЛЬНЫЙ ДИСКУРС ПОКОЛЕНИЙ

Ключевые слова: родословное древо, историческая память, семья, поколение, род, традиция, национальный символ.

Родословное, или генеалогическое древо – это (схематично) графическое (с помощью скобок, линий, выравнивания по горизонталям или вертикалям и т. д.) представление родственных связей, родословной истории (в синхронном и диахронном разрезе) в виде условно-символического «дерева», генеалогической таблицы, круговой концентрической таблицы и т. д. Как известно, у «корней» родословного древа обычно указывается родоначальник, на «стволе» – представители основной (по старшинству/по мужской) линии рода, а на «ветвях, листьях, плодах» – различных линиях родословия – потомки.

В армянской генеалогической традиции прямым считается родство исключительно по мужской линии: «от отца к сыну нисходящее». Среди армян традиция составления родословного древа получила широкое распространение с 19-го века: явление, которое можно объяснить повышением уровня образованности населения и интереса к истории собственного рода.

Можно выделить определенную типологию существующих родословных таблиц в армянской генеалогической традиции: родословные древа (наиболее распространенный тип) и схематические (круговые/в виде таблиц).

Также важно выделить предметы («документы»), на которых изображались родословные таблицы: отдельные родословные книги (в основном рукописные), надгробные плиты с изображением генеалогической таблицы/древа, реликварии/Библии (родословные древа среди армян часто считаются семейными реликвиями, хранятся в «святом углу» дома, об этом свидетельствует также наличие следов воска на некоторых родословных таблицах). И третья, наиболее важная, типологизация предмета данного исследования – это хронологическая. Условно можно выделить три периода создания генеалогических схем: 1. конец 19-го – начало 20-го века; 2. советский; 3. постсоветский.

Необходимо отметить, что родословные древа являются бесценным материалом для изучения ономастики армян, в частности, закономерностей наречения именем по мужской линии под взаимовлиянием различных культурных традиций, заимствований чужеродных имен (персидских/иранских, турецких, грузинских, славянских) и поколенческих дискурсов.

Argam A. Yeranosyan
Institute of Archaeology and Ethnography

ETHNOGRAPHIC STUDY OF ARMENIAN FAMILY TREES: MEMORY AND VISUAL DISCOURSE OF GENERATIONS

Keywords: family tree, historical memory, family, generation, clan, tradition, national symbol.

A family tree, or pedigree chart is a schematic-graphical (with the help of brackets, lines, aligning horizontally or vertically, etc.) representation of family ties, pedigree history (in synchronous and diachronic sections) in the form of a conditional symbolic "tree", a genealogical chart, concentric circle chart, the generation directory, etc. As it is known, on the "root" of the family tree the ancestor is mentioned, on the tree "trunk" representatives of the main line of the family (on seniority and through the male line), while on the "branches, leaves, fruits" – different lines of genealogy – descendants are mentioned.

In the Armenian genealogical tradition, direct kinship is considered to be exclusively in the male line: "descending from father to son". Among the Armenians, the tradition of the genealogy has been widely disseminated since the 19th century: a phenomenon that can be explained with an increase in the level of literacy of the population and interest in the history of its own species. Certain typology of genealogical charts of the Armenian genealogical tradition can be identified: family tree pedigrees (the most common type) and schematic (circular/in the form of charts).

In addition, it is also important to highlight items (documents) the pedigree charts were depicted on separate genealogical books (mostly handwritten); tombstones depicting genealogical charts/trees; reliquaries/Bibles (family trees in the Armenian families are often considered to be family relics, preserved at the holy place of the house, as evidenced by prints of wax on some genealogical charts).

And the third, the most important aspect is the chronology of the typology of research object. Conditionally, three periods of genealogical schemes development can be distinguished: 1. the end of the 19th – the beginning of the 20th century; 2. Soviet; 3. Post-Soviet.

It should be noted that the pedigree trees are an invaluable material for studying the onomastics of Armenians, in particular, the patterns of naming the male line under the influence of different cultural traditions, borrowing non-native names (Persian/Iranian, Turkish, Georgian, Slavic) and generation discourses.

ՀԵՂԻՆԱԿՆԵՐ

Աբրահամյան Լևոն Հմայակի

ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ, Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Արդիականության ազգաբանության բաժնի վարիչ

Աղանյան Թորգոմ Գրիգորի

ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Ազգագրության բաժնի գիտաշխատող

Ամիրխանյան Անժելա Վազգենի

ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Ազգագրության բաժնի գիտաշխատող

Անտոնյան Յուլիա Յուրիի

պատմական գիտությունների թեկնածու, Երևանի պետական համալսարանի Մշակութաբանության ամբիոնի դոցենտ

Առաքելյան Սիրանույշ Շաքարի

ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Բանահյուսության տեքստաբանության բաժնի գիտաշխատող

Բորոխյան Արսեն Ալեքսանդրի

պատմական գիտությունների թեկնածու, ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի փոխտնօրեն

Գրիգորյան Գարեգին Ավագի

Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Ազգագրության բաժնի ավագ լաբորանտ

Դալալյան Տորք Սամվելի

բանասիրական գիտությունների թեկնածու, ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Բանահյուսության տեսության և պատմության բաժնի վարիչ

Երանոսյան Արգամ Ալեքսանի

ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Արդիականության ազգաբանության բաժնի գիտաշխատող

Խեմչյան Մարինե Հայկի

բանասիրական գիտությունների թեկնածու, ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Բանահյուսության տեսության և պատմության բաժնի ավագ գիտաշխատող

Հայրապետյան Թամար Լազարի

բանասիրական գիտությունների դոկտոր, ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Բանահյուսության տեքստաբանության բաժնի վարիչ

Հարությունյան Հասմիկ Թելմանի

Երևանի պետական համալսարանի Հնագիտության և ազգաբանության ամբիոնի դասախոս, ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Ազգագրության բաժնի գիտաշխատող

Ղոեցյան Լուսինե Խաչատուրի

բանասիրական գիտությունների թեկնածու, ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Բանահյուսության տեսության և պատմության բաժնի գիտաշխատող

Մաղաթյան Վարդիթեր Օնիկի

ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Ազգագրության բաժնի ավագ լաբորանտ

Մարության Հարություն Տիրանի

պատմական գիտությունների դոկտոր,
ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և *ազգագրության ինստիտուտի Արդիականության ազգաբանության բաժնի գլխավոր գիտաշխատող, Հայոց Ցեղասպանության թանգարան-ինստիտուտի տնօրեն*

Մելիքյան Գոհար Էդուարդի

բանասիրական գիտությունների թեկնածու, ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Բանահյուսության տեքստաբանության բաժնի ավագ գիտաշխատող

Զոլաքեան Յակոբ Մարտայի

պատմական գիտությունների դոկտոր, ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Բանահյուսության տեսության և պատմության բաժնի գլխավոր գիտաշխատող

Սարգսյան Արմեն Շավարշի

բանասիրական գիտությունների դոկտոր, ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Բանահյուսության տեսության և պատմության բաժնի առաջատար գիտաշխատող

Սիմոնյան Լիլիթ Դիմիտրիի

պատմական գիտությունների թեկնածու, ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի արխիվի վարիչ

Ստեփանյան Գոհար Յուրիի

պատմական գիտությունների թեկնածու, ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Արդիականության ազգաբանության բաժնի ավագ գիտաշխատող

Վարդանյան Սերգեյ Գագիկի

ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Բանահյուսության տեսության և պատմության բաժնի գիտաշխատող

СОДЕРЖАНИЕ

I. МЕЖДИСЦИПЛИНАРНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ 7

Л. А. Абрамян
Народный дом Таманяна: мифология, идеология, архитектура 8

А. А. Бобохян
Каткар-вишапакар: спустя сто лет после Ерванда Лалаяна 20

Л. Д. Симонян
Святилища Восточной Армении в конце 17-го в.
по карте Еремии Кёмюрчяна и поэме Товмы Ванандеци
«Поэтическое слово о святых местах земли армянской» 36

Т. С. Далалян
Происхождение и использование музыкальных
инструментов согласно легенде, переданной
Варданом Айгекци и Ованесом Плузом 48

II. ПОЛЕВЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ 61

А. М. Чолакян
Народные музыкальные инструменты армянонаселенных районов Антиоха 62

А. Т. Марутян
Трансформация некоторых традиций ремесленничества
в Тавуше (по материалам городов Иджеван и Дилижан) 75

А. А. Ераносян
Этнографическое исследование армянских генеалогических древ:
память и визуальный дискурс поколений 85

А. Т. Арутюнян
Молоко и молочные продукты в народной медицине армян 93

А. В. Амирханян
Традиция изготовления маринадов и солений
из диких трав в областях Лори и Тавуш
(по материалам этнографических полевых исследований) 104

Г. А. Григорян
Элементы взаимопомощи в тавушских пограничных селах 114

Т. Г. Аганян
Проблемы сохранения культурных традиций и вопросы
культурной экологии в Гюмри после землетрясения 123

Г. Ю. Степанян
Шестимесячный период исключительно грудного вскармливания
как переходный этап в жизни матери и младенца 131

Ю. Ю. Антонян
«Недостатка в хачкаворах в Армении нет»:
институт хачкавора в современной Армении 142

Л. Х. Креджян
Современное состояние фольклорно-этнографической
культуры бассейна озера Севан (согласно полевым наблюдениям за 2008–2015 гг.) 154

III. ТЕКСТОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ 165

С. Ш. Аракелян
Проклятия и благословения в труде
Степаноса Орбеляна «История области Сисакан» 166

А. Ш. Саркисян
Отражение элементов народного похоронного обряда
в армянских анекдотах 177

М. А. Хемчян
Эпизод вмешательства Бога в сюжетах армянских народных сказок 187

Г. Э. Меликян
Феминный аспект сказок цикла «Умная дочь крестьянина» 199

IV. ИСТОРИЯ ФОЛЬКЛОРИСТИКИ И ЭТНОГРАФИИ 209

С. Г. Варданян
Из истории исследования диалекта и фольклора
исламизированных амшенских армян 210

Т. Л. Айрапетян
Деятельность Иосифа Орбели в сфере собирания и исследования фольклора 229

В. О. Мадатян
Понятие «азг» в ряду социальных институтов:
проявления «азга», родственных связей в Тавуше (19–20 вв.) 241

ТАБЛИЦЫ 257

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ 265

CONTENTS

I. INTER-DISCIPLINARY STUDIES 7

L. H. Abrahamian
Tamanyan's People's House: Mythology, Ideology, and Architecture 8

A. A. Bobokhyan
Katkar-Vishapakar: One Hundred Years after Yervand Lalayan 20

L. D. Simonyan
Sanctuaries of Eastern Armenia at the End of the 17th Century According to the Map by Yeremia Kyomyurchian and Tovma Vanandetsi's "A Poetry on the Sacral Sites of the Land of Armenians" 36

T. S. Dalalyan
Origin and Use of Musical Instruments According to the Legend Transmitted by Vardan Aygektsi and Hovhannes Pluz 48

II. FIELDWORK STUDIES 61

H. M. Tcholakian
The Traditional Musical Instruments of Armenian-Populated Areas of Antioch Region 62

H. T. Marutyan
Transformation of Several Traditions of Artisanship in Tavush (Based on the Data From Ijevan and Dilijan Cities) 75

A. A. Yeranosyan
Ethnographic Study of Armenian Family Trees: Memory and Visual Discourse of Generations 85

H. T. Harutyunyan
Milk and Milk Products in the Armenian Folk Medicine 93

A. V. Amirkhanyan
Marinades and Pickles Made of Wild Herbs in Lori and Tavush Provinces (Accordind to Field Research Materials) 104

G. A. Grigoryan
Elements of Mutual Assistance in the Boundary-Adjacent Villages of Tavush 114

T. G. Aghanyan
Problem of Cultural Ecology and Maintaining of Cultural Traditions in Gyumri after Earthquake 123

G. Y. Stepanyan
The Six Months' Period of Exclusive Breastfeeding as a Transitional Phase in the Life of Mother and Infant 131

Y. Y. Antonyan
"There is no Lack of Khachkavors in Armenia": the Khachkavor Institute in Contemporary Armenia 142

L. Kh. Ghrejyan
The Current State of the Folkloric and Ethnographic Culture of the Basin of Lake Sevan (According to the 2008–2015 Fieldwork Observations) 154

III. TEXTOLOGICAL STUDIES 165

S. Sh. Arakelyan
The Curse and Blessing in the "History of the Province Sisakan" by Stepanos Orbelian 166

A. Sh. Sargsyan
Ways of Expression of the Humor in the Armenian Jokes on Funeral Ceremony 177

M. H. Khemchyan
The God Intervention Case-Episode in Armenian Folk Fairy Tales 187

G. E. Melikyan
The Aspect of Femininity in the "Clever Farmgirl" Folktale Cycle 199

IV. HISTORY OF FOLKLORE STUDIES AND ETHNOGRAPHY 209

S. G. Vardanyan
From the History of Study of the Dialect and Folklore of the Islamized Hamshen Armenians 210

T. L. Hayrapetyan
Hovsep Orbeli's Activities in Collecting and Researching Folklore 229

V. O. Madatyan
"Azg" as Lineage Organization, Manifestations of Kinship in Tavush (19th–20th Centuries) 241

TABLES 257

INFORMATION ABOUT AUTHORS 265

ՀՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ
ԵՒ
ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅԱՆ
ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ
ԱՇԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ
4

Տեխնիկական քարտուղար՝ Անի Սարատիկյան
Ռուսերենի խմբագիր՝ Գայանե Հարությունյան
Անգլերենի խմբագիր՝ Հարություն Խուդանյան
Ձևավորում և էջադրում՝ Արթուր Հարությունյան

Չափսը՝ 70×100 1/16: 17 տպ. մամուլ:
Տպաքանակը՝ 250 օրինակ:
ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատարակչության տպարան:
Երևան, Մարշալ Բաղրամյան 24

հատոր 4

ISBN 978-9939-886-13-8